

SARGON'UN SEKİZİNCİ SEFERİ VE BAZI ÖNERİLER

Altan A. Çilingiroğlu

Sargon'un, saltanatının sekizinci yılında (M.Ö. 714), Urartu ve onun müttefiklerine karşı düzenlediği sefer birçok bilim adamının araştırmasına konu olmuş ve bununla ilgili olarak çeşitli öneriler ileri sürülmüştür (F. Thureau-Dangin, *Une relation de la huitième campagne de Sargon*, Paris 1912; H.A. Rigg, «Sargon's Eighth Military Campaign», *JAOS* 62, 1942, 130 vd.; E.M. Wright, «The Eighth Campaign of Sargon II of Assyria», *JNES* 2, 1943, 173 vdd.).

Urartu krallığı açısından çok önemli olan bu seferi biz yeni buluntu ve yayınların ışığında ele almayı ve bazı yeni öneriler getirmeyi arzuladık. Bugüne değin ortaya çıkan antik kayıtlar içinde en ilginç ve önemlilerinden biri olan sekizinci sefer kayıtları, Sargon tarafından «tanrıların babası Assur'a» yazılmış bir mektuptur (D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Chicago 1926, para. 139-178). Şu anda Louvre Müzesi'nde bulunan tabletin bir köşesi kırıktır. Fakat daha sonraki Alman kazılarında bu parça da bulunarak tablet tamamlanmıştır. Assur'a yazılan bu mektup yalnızca tarih ve tarihî coğrafya ile ilgili bilgiler vermesinin yanında Batı İran ve Urartu ekonomisiyle yaşam şeklini göstermesi yönünden de önemlidir. Ayrıca mektuptaki şiirsel anlatım, Urartu kayıtlarının aksine, okuyanı sıkmayacak derecede ilginçtir.

Doğudaki Medler, Sargon'un saltanatının başlarında Asur devleti için önemli bir tehlike haline gelmişti. Sargon'un üçüncü yılında (M.Ö. 719) iki Mannea şehri olan, Suandahul ve Durkukka'nın «onların kralı ve efendisi olan Mannea'lı İanzu'ya karşı savaşmayı planladığını» görmekteyiz¹. Bu isyanda, Medyalı bir prens olan Zikirtu'lu Metatti'nin bu şehirleri Asur'a karşı savunduğu açıktır. Doğal olarak Metatti de Rusa ile bir anlaşma içindeydi. İanzu'nun Sargon'a başvurmasıyla Asur bölgeye kuşatmada kullanılacak silahlarla donatılmış bir ordu gönderdi. Ayaklanan şehirler ele geçirildi ve yakıldı. Bunun üzerine komşu şehirlerden üçü, Sukka, Bala ve Abitkina, Rusa'dan yardım isteginde bulundular. Bu istek yukarıdaki şe-

---

1 LAR II, 6.

hirlerin yağma edilip halkının Kuzey Suriye'ye yollanmasına engel olamadı². 716 yılında Zikirtu'lu Metatti ve Rusa Mannealılar arasında ikinci bir isyanı körüklediler. İanzu'nun yerine geçen Aza da Asur'un yandaşıydı. Aza öldürülerek cesedi Uuaş dağına atıldı. Bu olaya karşı hemen harekete geçen Sargon Uisdis'li Bagbartu'yu canlı olarak yakaladı ve Aza'nın cesedinin atıldığı yerde onun derisini yüzdürdü ve kaniyan vücudunu teşhir etti³. Aza'nın yerine kardeşi Ullusunu, Asur kayıtlarına göre Sergon'un yardımıyla, idareyi ele aldı⁴. Fakat çok geçmeden Ullusunu Urartu'nun daha yakın ve tehlikeli bir düşman olduğuna karar vererek Rusa ile birlik oldu. Asur'un bu olaya tepkisi çabuk fakat merhametli oldu. Ullusunu'nun bu kararı, Urartu'nun bu devirde hala Batı İran'da en kuvvetli otorite olarak kabul edildiğinin delilidir⁵. Asur anallarından anlaşılacağına göre Allabria ve İtti ülkeleri de Rusa ile yandaş olarak Urartu'nun vasalları haline geldiler⁶. Asur'un bu olaya tepkisi çabuk fakat merhametli oldu. Hernekadar Sargon İzirtu, Zibia ve Armaid şehirlerini yakıp yıktıysa da «onlara merhamet gösterdi»⁷ ve Ullusunu'yu affederek onu bir kez daha krali tahta yerleştirdi. Fakat bir sonraki yıl (M.Ö. 715) Ullusunu'nun yirmiiki şehrine Rusa tarafından ganimet olarak elkoyuldu; belki de Ullusunu bu şehirleri Rusa'ya iyi niyetini ispat için vermiştir⁸. Asur'un bu bölgedeki emir ve nizamı yeniden elde etmesi uzun sürmedi. Sargon'un saltanatının yedinci yılında, 22 kale «kuşatıldı, zaptedildi ve Asur'un sınırları içine getirildi»⁹. Oğlunu Rusa'ya tutsak olarak veren Mannea valisi, Daiakku ailesiyle birlikte başka ülkeye gönderildi. Aynı sefer sırasında Sargon Nairi ülkesinin kralı İanzu'dan Hubuškia'da vergi aldı. Bu durum doğrudan Urartu ülkesi üzerine bir saldırıydı ve Sargon'un artık Urartu ile karşı karşıya gelmekten korkmadığını göstermekteydi. Gizli ajanlar tarafından yollanan ve Kimmerler'in,

---

2 LAR II, 6.

3 LAR II, 10.

4 LAR II, 10; «Kardeşi Ullusunu, onu krali tahta oturttum».

5 Burney 1971, 154.

6 Azarpay 97, not 104.

7 LAR II, 10.

8 Olmstead 106.

9 LAR II, 12.

Urartu'ya çok kötü anlar yaşatarak, güneybatıya doğru ilerlediği haberini veren mektupları alan Sargon, Urartu'yu Batı İran'dan atabilecek ve hayatta bir kez gelebilen, bu şansı kullanmakta hiç duraksamadı.

Urartu sorunu ile ilgilenmeden önce, Sargon için yapılacak ilk iş kuzey-batı sınırını güven altında almak oldu. Hernekadar bu bölge daha Salmanassar I ve Tiglat-Pileser I zamanında zaptedilmişse de, yarım yüzyıl süren Asur'un gerileme döneminde, Urartu bu bölgenin kontrolünü eline geçirmişti. Sarduri II devrinde, Tiglat-Pileser III, Kuzey Suriye'deki Urartu kuvvetini sarsmış ve bölgedeki devletleri Asur'a vergi vermeğe zorlamıştı. Tiglat-Pileser III'ün ölümünden sonra Urartu bir kez daha bu bölgenin egemenliğini eline geçirdi. Yakın çevrede yeni bir kuvvet, Muški'li Mita, ortaya çıktığı zaman Urartu baş düşmanı Asur'a karşı yeni bir müttefik bulunmuş oldu. Bu düşünce ile Sargon 718 yılında Sinuhtu'lu Kaiakki'ye karşı bir sefer düzenledi; Sinuhtu kentini tahrip ettikten sonra, şehri, kendisine daha yüksek vergi vermeyi öneren Atuna (Tyana?)'lı¹⁰ Matti'ye devretti¹¹. Bölgedeki tehlikeyi ortadan kaldırmaya yönelik başka bir girişim de «*Büyük tanrılara verdiği söze karşı günah işleyen ve Muški ülkesinin Mita'sına Asur'a düşmanlığını içeren haberler yollayan*»¹² Kargamış'lı Pisiris'e karşı bir eylemde bulunmaktı (M.Ö. 717). Rusa ve Mita'nın yeterli yardımı olmayınca, Kargamış'ı elde etmek pek uzun sürmedi; Pisiris tahttan indirildi ve Asur'dan getirilen çok sayıda halk Kargamış'a yerleştirildi. Böylelikle kent, Asur krallığının sonuna kadar düzenli bir örgüte sahip Asur şehri şeklini aldı¹³.

M.Ö. 714 yılının «*Du'usu*» ayında¹⁴, «*tanrılardan korkan, kut-*

10 Tyana ile ilgili değişik fikirler için bk. Olmstead 83, not 9.

11 LAR II, 7.

12 LAR II, 8.

13 Sargon'un Kargamış'a yaptığı seferin ekonomik bir nedeni de olmalıdır. Bu şehir Küçük Asya'ya giden yüksek dağ yollarına hakim bir yerdedi. Asur devleti burasını yönetimi altında tuttuğu sürece batıya giden askerî ve kervan yollarının kontrolüne sahip olabilirdi. Bunun yanında Kargamış Kalhu şehrinin en önemli ticarî rakibi idi. Gerek Sargon ve gerekse ondan sonra gelen krallar şehrin bu ticarî önemini korumaya önem vermişler ve Asur krallığının en büyük ticaret merkezi olmasını sağlamışlardır.

14 *Du'usu* ayı Asur kayıtlarında «*kuvvetli ve önde gelen tanrı Enlil'in oğlu Ninigikung'un eski tabletlerde (sefere çıkılacak zaman) bu aydır*». diye yazdığı aydır (LAR II, 142). *Du'usu*

sal rahip Sargon» ordusunu topladı, kampını hazır etti ve Kalah'tan (ünlü sekizinci seferine başlamak üzere) yola çıktı¹⁵. Yukarı ve Aşağı¹⁶ Zap ırmaklarını bazı zorluklarla geçen Sargon «*Zamua*¹⁷ ülkesi olarak da adlandırılan» Lullumi ülkesindeki, yüksek bir dağ sırası meydana getiren Kullar¹⁸ dağlarının geçitlerine vardı. Sumbi bölgesinde¹⁹ ordusunu gözden geçirdi ve savaş arabaları ile atlarının sayımını yaptırdı²⁰.

Bundan sonraki amaç, «*Allabria ve Karalla ülkeleri yanında sınırlanan Mannea ülkesinin bir bölgesi olan*»²¹ Surikaş'a varmaktır. Sargon bu iş için Buia ırmağını²² en az 26 kez aşmak ve yüksek tepelerden, vadi ve uçurumlardan geçmek zorunluğunda idi²³. Surikaş'a²⁴ doğru ilerlerken Mannealı Ullusunu Sargon'un gelişini duy-

ayı Rigg (JAOS 62, 1942, 132) tarafından temmuz ile Muss-Arnoldt (JBL 11, 1892, 84) tarafından haziran ve Saggs (*Iraq* 25, 1963, 146) tarafından geç-temmuz ayı ile tanımlanır. Askerî seferlerin başlangıcı genellikle ekonomik gereksinmelere bağlıdır. Ordu buğday ve mısır hasatını beklemek zorundaydı. Bu durum ve Sargon'un metinde kullandığı «*yükselmiş ırmaklar*» terimi göz önüne alınırsa Asur ordusunun Kalah'tan geç-haziran ayında yola çıktığı düşünülebilir.

15 LAR II, 141.

16 LAR II, 142; Sargon bu ırmağı sulama kanalı sanmıştır.

17 Zamua'nın Süleymaniye bölgesiyle tanımlanabileceği fikri genellikle kabul edilir (Streck, ZA 15, 1901, 260; Cameron, *History of Iran*, 35, 40 ve 141; Spesier, *Mesopotamian Origins*, Philadelphia 1930, 8 vd.; Wright, 175, not 13; Thureau-Dangin, 3). L. Levine'in bu konudaki fikri de değişik değildir (*Iran* 11, 1973, 16-22).

18 Kullar dağlarının Süleymaniye bölgesinde olması gereklidir. Bu geçit Asur'un önceki kralları tarafından da kullanılmıştı. Salmanasar III Zamua'ya buradan girmişti (LAR I, 561, 637). L. Levine, Kullar dağını Zap'ın güneyinden bu dağlara tek geçit veren Baziran dağları ile tanımlar (*Iran* 11, 1973, 17). Bu geçit belki de bugünkü Altınköprü'den Süleymaniye'ye giden modern yolla aynı idi.

19 Doğudaki yüksek dağlara varmadan önce Sargon ordusuna bir mola verir. Sumbi, Zamua ülkesinin bir bölümü olabilir (Levine, 1974, 114). Sargon Sumbi'den Surikaş'a doğru yol almıştır. Zamua'dan Mannea topraklarına varan bütün yollar dağ sıraları arasından Süleymaniye'yi geçerek gider. Bu ülke Sargon'un anallerinde tarif ettiği yerlere çok uyar. Sumbi bugünkü Kale-Dizah (Rania) ovası ile tanımlanabilir. Bu ova Kale-Dizah'tan alçak dağlarla ayrılırsa da doğuya doğru masif tepeler haline dönüşür (Wright, 175).

20 LAR II, 142.

21 LAR II, 144.

22 Bu ırmak Yukarı Zap'ın bir kolu olan Varna Su ile tanımlanabilir (Wright, 176).

23 Tepeleri aşarken karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmek için Sargon burada bir yol inşa eder (bu bölgenin şiiresel tanımı için bk. LAR II, 142-143).

24 Mannea'nın bir bölgesidir (LAR II, 144) ve Sardaş ile Baneh arasında yer almış olabilir.

du ve «Asur kralının tüm geçmiş yıllarının intikamını almak isteğinin yatışmadığını» hisseder²⁵. Bu noktadan sonra sefer, askerî ve politik olmak üzere iki amaca yönelir. Daha ileri bir askerî harekâta girişmeden önce Sargon, birkaç gün sonra gerisinde bırakacağı bu toprakların halkları ile barış yapma zorunluluğunda olduğunun farkına varır. Bu barışı gerçekleştirebilmek için de bazı ülkelere haberciler ve heyetler yollar. Bu girişimlerinin olumlu sonucu çabuk gelir. Sinihinu kentine doğru ilerleyen Sargon «Ullusunu ve onun asilleri, yaşlıları, yöneticileri ve kralî şehir İzirtu'dan gelen şehir idarecileri»²⁶ tarafından karşılanır, ayakları öpülür ve kendisine koyun, sığır ve sürücülerıyla birlikte, arabaya koşulmuş atlar haraç olarak sunulur²⁷. Sargon bundan sonra yürüyüşünü Parsua'ya doğru devam ettirir ve yöredeki güvenliği ve düzeni daha da kuvvetlendirir. Yürüyüş sırasında Allabria'lı Bel-apal-iddina'dan, Allabria'nın bir bölgesi olan Laruete²⁸ ülkesinin ırmağı üzerinde yer alan Lataşe²⁹ kalesi yakınında vergi alır.

25 LAR II, 144.

26 İzirtu Mannea ülkesinin başkenti idi. Burasının Sakkız civarındaki topraklar olduğu tüm ilim adamları tarafından kabul edilir (Wright, 178; Olmstead, 230-231; Thureau-Dangin, 4; Burney 1971, 154-155).

27 LAR II, 144.

28 Allabria'dan Salmanassar III (LAR I, 637 ve 639) ve Adad-Nirari III'ün (LAR I, 739) analarında söz edilmiştir. Allabria'nın Urmiye Gölü'nün güneyinde Caghati ve Şorbulak ırmaklarının olduğu bölgede, Taştepe ile Sakkız arasında yer aldığı önerilir (Wright, 176; Pinches, JRAS, 1913, 583, not 2). Sargon'un Allabria'ya vardığıktan sonra Parsua'ya doğru aşağı indiği dikkate alınırsa Allabria'nın bu denli kuzeyde yer alması olanaksız görünür. Şayet Parsua için güneyde bir konum kabul edilirse, Allabria'nın da Parsua'ya yakın bir yerde yer alması gerekir. Aksi halde Sargon önce Urmiye Gölü'nün güneyine, sonra da aşağıya Parsua'ya gitmekle kendisi için son derece önemli olan zaman ve gayretini gereksiz yere harcamış olurdu. Salmanassar'ın 843 yılı seferinde ve Sargon'un sekizinci seferinde Asur orduları Parsua'ya varabilmek için Zamua, Mannea ve Allabria' üzerinden giden bir yol tutmuşlardır. Bu nokta ve Sargon'un analarında yer alan «Mannea ülkesinin bir bölgesi olan Surikas'a karşı, ki Allabria ve Karalla ülkeleri tarafından sınırlanır» (LAR II, 144) tanımını Allabria'nın Parsua ve Surikas ülkelerinin ikisinden de yakın bir yerde yer aldığını açıkça gösterir. Bu durumda bu bölge için en uygun konum İzirtu'nun güney ve güney-batısındaki bölgedir.

29 Şayet Lataşe şehrinin üzerinde yer aldığı ırmak Şorbulak olarak kabul edilirse, Lataşe'de bu durumda Taştepe'nin güney-batısındaki modern Fakrikah ile tanımlanabilir. Prizm B yazıtında (LAR II, 197-213, özellikle 210) belirtildiği gibi, Lataşe İzirtu'dan 7 beru uzak-

Namri, Sangibuti, Bit-Abdani valileri ve Medler belki de Sargon'un kızgınlığını azaltmak ve intikam almasını engellemek amacıyla ona vergi ve haraç verdiler. Sargon bu ülkeleri yakıp-yıkmak yanlısı değildi. Bunun tek nedeni ilerdeki girişimleri için kendisine gerekli olan zamanını harcamamaktı. Vergi ve haraç sunma eylemi Parsuaş'da³⁰ yapıldı; bu vergiler arasında atlar, katırlar «o bölgeye

İhtiyacı. 1 *beru* 2 saatlik yürüyüş (6 ile 8 km) olarak alınabilir. Thureau-Dangin 1 *beru*'nun 6 km olduğunu savunur (*Journal Asiatique*, 1909, 79). Bu durumda 42 km (6 km X 7 *beru*) izirtu ile Fakrikah arasındaki mesafeyi kapayacak büyüklükte değildir.

30 Birçok ilim adamı Parsua'nın Urmiye Gölü'nün yakınında yer aldığını kabullenir (Thureau-Dangin, 4, not 30; Herzfeld, *Archaeological History of Iran*, London 1935, 9 vd.; Sayce, JRAS 14, 1882, 389; Olmstead, *Western Asia in the days of Sargon of Assyria*, New York 1908, 118.; Wright, 178; Minorsky, BSOAS 19, 1957, 77 vd.; Young, *Iran* 5, 1967, 17; Kinnier-Wilson, *Iraq* 24, 1962, 111; Boehmer, BJ 5, 1965, 193; Burney 1971, 123). Parsua'nın konumu hakkında önceki inanıştan tümüyle farklı bir öneri L. Levine (Levine 1974, 112) tarafından yapılmıştır. Bu öneri Mahidaşt'ın kuzey yöresini de içererek, Parsua'yı Kuzey-batı Mahidaşt yöresindeki merkezî Batı Zagroslar'a yerleştirir. Levine'in önerisi Asur ve Urartu kayıtlarının ışığında ve elimizdeki delillerle gerçeğe en yakındır. Bu deliller Levine ve tarafımızdan etraflı şekilde incelendiğinden (Levine 1974, 99 vd.; Çilingiroğlu 1976, 159 vd.) burada tekrara gerek görmüyoruz. Ancak Parsua'nın güneysel konumunun Urartu'nun Batı İran'daki yayılımı açısından önemi burada dikkate alınmalıdır. Parsua'nın Urmiye Gölü'nün civarında kabul edilişi Urartu'nun güney-batı ve doğuya doğru yayılışı ile ilgili hiç bir değişiklik yapmaz. Ama adı geçen bölgenin konumunun yer değiştirmesi Urartu yayılımını güneye doğru bir hayli kaydırabilir. Urartu yazıtlarında Barsua (Parsua) adı ilk kez Meişta ile birlikte İşpuini-Menua ortak krallık zamanına ait olan Karagündüz yazıtında geçer (UKN, 24). Daha sonra Argiştî I zamanında bu kralın altıncı yıl analarında yeniden karşımıza çıkar (UKN, 127). M.Ö. 781'deki doğu seferinde Mana adından söz edilmesine karşın Sakkız'ın kuzeyindeki Buştü ve Barsua adı istilâ ve zaptedilen ülkeler arasında verilmemiştir. Argiştî'nin 779 yılındaki seferinde ise Mana ve Buştü'nün söz edilişine karşın bu kez Barsua'dan bahis yoktur. Mana ve Bustü'nün en azından kuzey yöreleri Urmiye Gölü'ne yakın bir konuma sahiptir. Şayet Barsua ülkesi de Urmiye Gölü'ne yakın bir yerde olsaydı Argiştî'nin bu ülkeden söz etmemesinin nedeni ne idi? Bu sorunun yanıtı; Barsua ülkesinin son sefer sırasında zaptedilmediği ve Urartu ordusunun Barsua ile karşı karşıya gelmediği şeklinde verilebilir. Ancak bu pek de doyurucu bir yanıt değildir. Çünkü Urartulular Barsua ülkesini, İşpuini-Menua çağını ve de 781 yılını da içermek kaydıyla hiç bir zaman zaptedememişlerdir. Hatta bu ülke, Levine'in aksine, Urartulular tarafından sık sık bile saldırıya uğramamıştır. Argiştî'nin saltanatının dokuzuncu yılı olan 778 tarihinde Barsua Urmiye Gölü kıyıları üzerinde ya da civarında yer almış olsaydı, Urartu kayıtlarının bu addan iki kezden çok daha fazla söz etmiş olması gerekirdi. Argiştî 778 yılında yönettiği başka bir seferle Mana ve İrkuini ülkesine ve de «Asur dağlarına kadar yol aldı»ğını bildirir (UKN, 127). Kayıtlarda geçen «Asur dağları» Mana ülkesinin güneyi ve Süleymaniye'nin kuzeyi olabilir. Şayet Mana ülkesi hakkındaki güneysel konum doğru olarak kabul edilir

özgü»³¹ develer çoğunlukta idi. Asur ordusu Parsuaş'dan Mannea ülkesinin bir bölgesi olan Missi'ye³² hareket etti. Seferle ilgili kayıtların bu bölümünde Sargon'un bu bölge halkı üzerinde uyguladığı politika hakkında güzel örnekler vardır. Asur kralının görkemli bir şölen masası hazırlaması ve Ullusunu'nun oğlunun tahta geçişini güvence altına alması, Sargon'un Ullusunu ve bölgedeki öteki kabile reisleri ile hiç bir anlaşmazlığa düşmek istemediğini açık olarak sergiler. Bu düşünceden kaynaklanarak Sargon «onlara merhamet gösterir, temennilerini kabul eder»³³. Mannea topraklarında bir kale olan Gizilbunda'dan³⁴ ve Ziridiakka'dan³⁵ vergi alır. Mannea ülkesi ile «kuvvetli Medler» toprakları arasındaki 30 *beru*'luk bir yürüyüş³⁶ Sargon'u Panziş'e³⁷ ulaştırır. Asur kralı bu kalenin sur

ve Süleymaniye'nin kuzeyine kadar olan bölgeyi kapladığı düşünülürse, bu durumda Barsua Mana ülkesinden de güneyde yer almış olmalıdır. Aksi halde Argiştî 778 yılında Barsua ülkesiyle de karşı karşıya gelmiş olmalıydı. Mana ülkesi ve Asur tarafından desteklenen Medes halklarından gelen karşı koymalar Urartular'ı daha güneye ve güney-doğuya gitmekten alıkoymuş olabilir. Urartular gayretlerini daha çok Mana ülkesi üzerinde yoğunlaştırmışlar ve böylelikle Asur ile aralarında doğrudan doğruya bir karşılaşmayı engelleyecek tampon bir devlet yaratmışlardır. Barsua'nın bu güneysel konumu «Urartu Süleymaniye bölgesine değin yayılabilmiş mi idi?» sorusunun ortaya çıkmasına neden olur. Herşeyden önce Barsua üzerine yapılan birkaç sefer Urartu'nun Süleymaniye bölgesinin güneylerini egemenliği altına aldığı anlamına gelmez. Barsua'nın Urartu kayıtlarındaki az sayıdaki söz edilişi, Asur'un askerî gücünün zayıf olduğu zamana rastlar. Levine'in de önerdiği gibi (Levine 1974, 112) *Asur kuvvetlerinin* Menea, Ispuini ve Argiştî çağındaki zayıflığı dikkate alınır, Urartu'yu Süleymaniye'nin güney bölgesine sefer yapmak istediğinde durduracak hiç birşey yoktu.

Ayrıca bölgeye sefer yapmak burasının Urartu tarafından iskân edildiği anlamına da gelmez.

31 LAR II, 147.

32 Missi'nin (Urartu kayıtlarındaki Meišta, Salmanassar III'ün 835 yılı kayıtlarında Messi, Assurnasirpal çağındaki Mesu ve Samsi-Adad V çağına ait olan Monolith yazıtındaki Mesaya) Taştepe ile eşdeğerliliği genellikle kabul edilir (Wright, 179, not 31; Lehmann-Haupt, Armenien II/1, 219-220; Rigg, 134, not 34). Bu fikre karşı olarak Levine Missi'nin Mannea ülkesinin en güney bölümü olduğu varsayımını önerir (Levine 1974, 114).

33 LAR II, 148.

34 Gizilbunda Mannea ile Med toprakları arasındaydı. Sakkız'ın güney ya da güney-doğusu Gizilbunda olarak kabul edilebilir.

35 Kayıtlardan anlaşıldığına göre, Ziridiakka Sakkız'ın güney, Baneh'in doğusuna kolaylaştırılır.

36 LAR II, 150.

37 İki olanaktan biri Taht-ı Süleyman öteki ise Tıkan Tepe'dir (Wright, 180, not 38). Saruk ırmağı üzerindeki Tıkan Tepe Panziş ile tanımlanabilir. Fakat Ziridiakka ile Panziş

duvarlarını kuvvetlendirir, kaleye yiyecek, yağ, şarap ve savaş malzemesi depo eder³⁸.

Sargon Zikurtu'ya varıncaya dek yaptığı siyasî ve askerî girişimleri başarılı şekilde yürüttü. Henüz önemli bir savaş yapılmamıştı. Fakat bu savaş Asur ordusunun Zikurtu'lu Metatti'ye doğru ilerlemesiyle yaklaşıyordu. Sargon Rusa'nın ordusuyla karşılaşmadan önce Metatti tehlikesini ortadan kaldırmalıydı. Bu nedenden kaynaklanan Asur kralı «son zamanlarda kötü kararlar veren ve Ursa ile birleşen» Zikurtu'lu³⁹ Metatti'ye saldırdı. Bu kez Rusa Zikurtu'dan çok uzakta ve Metatti'ye yardım edemeyecek durumda idi. Rusa'nın yardımı olmaksızın Sargon'a karşı zafer kazanmanın olanaksızlığını kavrayan Metatti «ülkesinin tüm insanlarını topladı ve onları uzak dağlara götürdü»⁴⁰. Metatti ordusunu Uaşdirikka dağları⁴¹ geçitlerine yerleştirdi. Öyle görünüyor ki Metatti bu kararında isabetliydi. Sargon bölgede bir hayli kaleyi tahrip etmişse de şimdi «atları ve savaşçıları ile»⁴² beraber, Urartu ordusu ile birleşmek için yola koyulan Metatti'nin yakalanışı ile ilgili kayıtlarda hiç birşey yoktur.

Sargon Aukane'den «Ursa'nın zaptettiği»⁴³ Mannea ülkesinin bir bölgesi olan Uışdiş'e doğru yola çıktı. Urartulular Metatti ile birlikte Sargon'un ilerleyişini durdurmak için kayıtlarda incelikle anlatılan Uauş dağı⁴⁴ üzerinde bekliyorlardı. Savaş «çok vahşi ve korkunç oldu». Sargon'un tanımlamasıyla; «ova düşmanın kanla-

---

arasındaki 30 *beru* (LAR II, 150) yürüyüş dikkate alındığında Panziş'in Zirdiakka'ya çok yakın olduğu ortaya çıkar. Bu nedenle Zikurtu civarındaki kuzeyse bir konum daha uygun bir varsayımdır.

38 LAR II, 150; Sargon tarafından alınan bu önlemler onun Rusa'nın ordusuyla savaşırken bu bölgede çıkabilecek bir ayaklanmadan halâ korktuğunu gösterir. Sargon Zikurtu'dan ve Andia'da olabilecek bir ayaklanmaya engel olacak yeterlilikte asker ve savaş malzemesini buraya bırakmış olabilir.

39 Andia ile birlikte Mannea'nın bir bölgesiydi. Coğrafi konumunun belirsizliğine karşın Sakkız'ın kuzey-doğusu ve Mianduab'ın doğusu varsayımı önerilebilir.

40 LAR II, 151.

41 Khavaja Dağ sıralarıyla tanımlanabilir (Wright, 181, not 42).

42 LAR II, 151.

43 LAR II, 152.

44 Uauaş'ın Sahend dağı ile tanımlanması genellikle kabul edilir (Wright, 176 ve harita; Thureau-Dangin, 17-29; Piotrovskii 1966, 110 ve harita; Burney 1971, 128).

ryyle doldu, toprak düşman kanlarıyla sanki bir elbise gibi boyandı». Sargon bir atakla Urartu karargâhını eline geçirdi. Rusa «*hayatını kurtarmak amacıyla savaş arabasını terk etti, bir kısrağa binip ordusunun önünden kaçtı*»⁴⁵. Sargon «*tüm iniş ve çıkışları Ursa'nın savaşçılarının cesetleri*»⁴⁶ ile doldurarak Urartular'ı takibe koyuldu. Savaşın bu aşamasında kayıtlarda bazı anlaşılmasız noktalar ortaya çıkar. Sargon Rusa'yı Uauş dağı üzerinde yenik düşürdüğünü ileri sürmesine karşın, bir sonraki paragrafta Rusa'nın «*benim kuvvetli silâhlarımın gülitüsünden alarma geçti ve Tuşpa'yı, onun krali şehri, terketti, ve dağların yamaçlarına kaçtı*»ğünü⁴⁷ savunur. Asur kralı Urartu'ya doğru yürüme kararını vermek için çok beklemedi. Bu zaman süresince Rusa'nın Tuşpa'ya varması ve orayı yeniden terk edip dağlara tırmanması olanaksızdı. Bu durumda iki varsayım ortaya çıkar : İlk varsayım bu kayıttan doğru olmayıp yalnızca Sargon'un bir anlatım şekli olduğu, ikincisi ve daha akla yakını ise Rusa'nın savaş sırasında Uauş dağında değil fakat Tuşpa'da olduğudur. Urartu için daha yakın ve daha ciddi bir tehlike olan Kimmer saldırısı dikkate alındığında Rusa'nın Tuşpa'da kalıp ordusunu yönetmeyi yeylediği varsayımı ağırlık kazanır.

Sargon seferin bu evresinde aniden kararını değiştirir ve «*yüzünü Urartu'ya çevirir*». Bu ani karar hiç de şaşırtıcı değildir. Uauş dağında elde edilen başarı Asurlu askerlerin moralini körüklemiş olmalıdır. Sargon'un kendisinin de kabullendiği gibi, askerlerin kuvveti tükenmiş, yorulmuş ve Asur kralı «*onların ne yorgunluklarını dindirebiliyor, ne de susuzluklarını giderecek su verebiliyordu*»⁴⁸. Belki de Sargon seferinin başlangıcında yürüyüşünü Urmiye Gölü'nün batısına, Van Gölü'ne doğru uzatmayı planlamamıştı. Seferin amacı Kuzey İran'daki Urartu kontrolünü yok etmektir fakat Uauş dağında kazanılan başarı ile Urartu ülkesinin saldırgan göçebeler tarafından tehdit edildiği haberi, Sargon'a seferini daha ilerilere, Van Gölü'ne doğru uzatmak karar ve cesaretini vermişti. Bu düşünceyle ilerleyen Asur ordusu, yıllardan beri at yetiştirici ustalarının yaşadığı ülkelere vardı. «*Uzak sınırları üzerinde büyük bir kale olan*»

---

45 LAR II, 154.

46 LAR II, 155.

47 LAR II, 155.

48 LAR II, 154.

Uškaia⁴⁹ kentinin insanları «*vahşi topraklara özgü olan vahşi atların genç yavrularını yakalayıp, bunları onun (Rusa'nın) ordusu için yetiştiriyorlardı*»⁵⁰. Sargon'un Uškaia kentinde kuvvetli bir direnişle karşılaştığı görülür. Her zaman kısaca söylediği gibi «*şehri tahrip ettim*» yerine şehrin kuşatılması ve alınmasıyla ilgili en küçük ayrıntıyı vermiştir. Uškaia'nın ele geçirilişi tamamlandıktan sonra Sargon Dalaia⁵¹ ülkesi ovasında yer alan, kuvvetli duvarlı bir ikiz şehir olan Tarui ve Tarmakisa'ya doğru ilerledi. Sahend dağındaki savaştan sonra seferin kayıtlarında adı geçen şehirler Urartular tarafından inşa edilmiş kaleler olmalıdır. Bu kalelerin tanımı Sargon Urartu'nun ana topraklarına yaklaştıkça değişmekte ve daha kuvvetli, daha yüksek ve ele geçirilmesi daha güç yerleşmeler şeklini almaktadır. Tarui ve Tarmakisa bu Urartu kalelerinden ikisiydi : «*onların duvarları çok yüksekti, dış duvarları çok iyi inşa edilmişti, hendekleri çok derindi ve (kalelerin) etrafını tamamiyle çeviriyordu*»⁵². Bu noktadan kaynaklanarak denilebilirki Tebriz ovası ve onun çevresi sadece politik bir etkiden çok askeri ve kültürel yönden Urartu egemenliğindeydi.

Buradan sonraki ilk gaye kabul edilen coğrafi konumuna göre iki ayrı yol ile erişilebilen Ulhu şehrine varmaktı. Şayet Ulhu'nun çok kişinin kabullendiği gibi⁵³ Marand ile tanımı doğru ise Sargon bu durumda Armarili'ye varmak için Hoy ve Koturçay'dan geçen bir yol seçmiş olmalıdır. İkinci varsayım ise Sargon'un Urmiye gölünün kuzey kıyılarından Şahpur'a (Haftavan Tepe) gelmiş olması ve buradan keskin bir dönüşle Kotur Çay'a varmış olmasıdır. Burney⁵⁴ Ulhu'nun Şahpur yakınındaki Haftavan Tepe ile tanımlanabileceği varsayımını ortaya atmıştır. Ulhu'nun tanımı ne olursa olsun bu şehir geniş sulama tesisleri yönünden büyük önem taşır. Sezicinci yüzyılın sonuna doğru Urartu krallığının nüfusu en yüksek düzeye erişmişti. Fakat tüm Urartu topraklarına yayılan yağun su-

49 Uškaia : Uški (Wright, 183) Sahend dağının kuzey-batı eteklerinde bir vadi içinde yer alır. Bu konudaki değişik fikir için bk. Rigg, 134-135.

50 LAR II, 158.

51 Tebriz ovası ile eşanlamlı olabilir.

52 LAR II, 159.

53 Wright, 185'te burasını Ula ya da Ulug ile eşanlamlı kılar.

54 AS 22, 1972, 182-183.

lama tesisleri sadece Urartunun nüfusunun büyümesiyle açıklanamaz. Bu tür çalışmaların başkaca bazı nedenleri olmalıydı. Bir neden anayurdun dışında yaşayan halkları tatmin etmeğe yönelik bir siyaset olabilirdi. Fakat daha akla yakın bir varsayım krallığın değişik bölgelerine yayılan bazı «yeni gelenlere» gerekli olanakları hazırlamaktı. Bu halklar bu yöreye göçlerin⁵⁵ veya Urartulular'ın zepdedilmiş ülkelerden elde ettikleri insanları kendi topraklarına yerleştirme siyasetlerinin bir sonucu olabilir. Binicilikte ve at yetiştirmekte usta olan Uškaia ve Subi şehri halklarının göçebe olabileceği dikkate alındığında bu insanların bölgeye göçlerle geldiği ağırlık kazanır. Şayet Urartu kralları bu göçebeleri Urartu tarzında bir hayata dönüştürmek istemişse, onlara sulama tesisleri olan toprak ve kuvvetli kaleleri de içeren bir hayli olanaklar vermesi zorunluydu. Urartu ülkesinin bu yöreleri doğudan ve güney-batıdan gelebilecek bir saldırıya karşı koyacak bir engel oluşturmak için göçebelerin yerleştirilebileceği en uygun bölgeydi. Sekizinci yüzyıldan sonra kuzey-batı İran'ın kuzeyinde sayıları gittikçe artan Urartu kaleleri⁵⁶ bu yörede yapay bir nüfus artışını gösterecek kanıtlardandır.

Ulhu'dan sonra Sargon Armarili ülkesi içinde yer almasından coğrafi konumu pek problematik olmayan Sangibutu⁵⁷ bölgesine doğru yola çıktı. Hoy, Urmiye gölünün kuzey-doğusu ve Aravin dağ tarafından çevrilen bölge Sangibutu olarak alınabilir. Sangibutu'dan sonra Sargon'un vardığı Armarili ülkesinin Van gölünün kuzey-doğu ve doğusunda yer aldığı görüşü genellikle kabul edilir⁵⁸. Sargon yöredeki «yedi kuvvetli şehri, komşu ülkelerdeki 30 şehirle birlikte»⁵⁹ imha etti. Daha sonra Asur ordusu «Ursa'nın baba-evi şehri olan

55 Burney, AS 22, 1972, 185.

56 Kleiss, AMI 2, 1969, 20 vd.

57 Wright, 186'da burasını Salmas ovası ile eşdeğerler.

58 van Loon, 26; Burney 1971, 153. Rigg, 135, not 43'te burayı Assurnasirpal II'nin kayıtlarındaki Ammalı ile tanımlar. Burney (AS 7, 1957, 38), J. Sandaljian (*Histoire documentaire de l'Arménie II*, Paris 1917, harita), Adontz (*Histoire d'Arménie* Paris, 1946, 108), R. Grousset (*Histoire de l'Arménie*, Paris 1947, 55 ve harita) Armarili'nin İrtia (Aladağ) dağı yakınındaki ve Salmanassar III'ün kayıtlarında geçen Aramili olduğunu önerirler. Bu fikir doğrusa Armarili Çaldıran ovası ile eşdeğerli kılınmalıdır (ayrıca bk. W. Kleiss, *Ist Mitt* 19/20, 1969/70, 130 vdd.).

59 LAR II, 165.

Arbu'ya ve Riar'a, İstarduri'nin şehri»ne vardı. Bu iki şehir Rusa ve Sarduri'nin yerel veya kutsandığı şehir olabilir.

Metinlerden anladığımıza göre, Sargon buradaki Haldi tapınağını ve kutsal sahasını yaktı⁶⁰. V. Sevin ve O. Belli'nin *Anadolu Araştırmaları Dergisi*'nin bu sayısında belirttikleri gibi Pagan'da (Yeşilalıç) bir Haldi *su-si*'si ve altı adet taş steli de içeren bir kutsal alan vardır⁶¹. Seferin kayıtlarıyla yapılacak bir kıyaslama ve Pagan sitadeli üzerinde yer alan kuvvetli yangın ve yıkıntı izleri Pagan'ın büyük bir olasılıkla Arbu ya da Riar'la eşdeğerli olabileceğini gösterir⁶².

Seferin bu evresinde önemli bir problem ortaya çıkar : Sargon Van gölünün etrafını dolaştımı yoksa böyle bir kuzey yolunun tehlikesini göze almadan doğrudan doğruya güneyemi devam etti? Bu iki varsayım tamamen Uaiais şehrinin coğrafi konumuna bağlıdır⁶³. Thureau-Dangin⁶⁴, Piotrovskii⁶⁵ ve Burney'in⁶⁶ kabul ettiği gibi Uaiais'in Bitlis ile eşdeğerlendirilmesi, Sargon'un kuzey yolunu aldığı varsayımını kuvvetlendirir. Fakat, Uaiais'in Başkale⁶⁷ ile tanımlı yukarıdaki fikri zayıflatacak niteliktedir.

Aşağıda açıklayacağımız gibi biz Sargon'un Van Gölü'nün kuzeyinden ve batısından dolaşmadığına ve bu nedenle Bitlis'in Uaiais ile eşdeğerli olmadığına inanıyoruz. Bu fikrin en önemli dayanaklarından biri, Sargon'un seferini tamamlamak için zamanının çok sınırlı oluşudur. Asur ordusu Kalah'tan haziran ayının sonlarında hareket etmişti. Bu durumda Sargon seferini tamamlayıp başkentine dönmek için dört ya da en fazla beş aya sahipti. Ekim ayının başlarında bu yörenin yüksek geçitlerine kar yağmağa başlar. Sar-

60 LAR II, 165.

61 UKN, 25.

62 Pagan'daki (Yeşilalıç) *Haldi Kapısı* türündeki anıtsal kaya nişlerine halk arasında «Kör Kapı» adı verilir. Bu kör kapılar ile Urartu tapınak kapıları arasındaki ilişki için bk. T. Tarhan ve V. Sevin, *Belleten* 39, 1975, 395.

63 LAR II, 167.

64 Thureau-Dangin, 11, not 68-69.

65 Piotrovskii 1966, harita.

66 Burney 1971, 156. Rigg bu fikre karşı gelmekle beraber herhangi bir öneride bulunmaz.

67 Lehmann-Haupt, *Armenien* II/1, 318 vd.

gon zamanının büyük bir bölümünü Zamua'da ve Urmiye Gölü'nün doğusundaki savaş ve saldırılarla harcamıştı. Harita üzerinde yapılacak basit bir araştırma Asur ordusunun Armarili'ye varması için en az 1 000 km'lik bir yürüyüş yapması gerektiğini gösterir. Sargon'un ordusunun hiç bir saldırıyla ve savaşla zaman kaybetmediği düşünülse bile Asur ordusu bu mesafeyi saatte 2-3 km'lik bir hızla ve günde 7 ila 8 saatlik bir yürüyüşle⁶⁸ ancak üç ayda alabilirdi. Bu durumda ordunun Armarili'ye varışı eylülün sonunu bulmuş olmalıdır. Van Gölü'nün kuzeyini dolaşmak ve yöredeki halktan hiç bir karşı koyma gelmese bile en az 20 gün alırdı. Bu durumda Sargon Musasir'e saldırabilmek için dört aydan fazla bir zamana gereksinme duymuş olmalıdır. Musasir'den sonra başkentine dönebilmek için de en az 15 gün gerekliydi. Sargon bu yöredeki dağları kar yağışı başlamadan aşıp Revanduz ovasına giremezse bu işi asla başaramayacağını bilmeliydi. Bu düşüncenin etkisiyle Asur kralı ordusunun büyük bir kısmını Kalah'a yollamış ve kendisine Musasir'i kuşatmaya ve almaya yetecek kadar asker ayırmıştı. Diğer bir nokta da yukarıda önerilen fikri destekler. Asur ordusu Ulhu'yu terk ettikten sonra son derece bitkin ve yorgundu. Bu nedenle Sargon ordu içindeki düzeni sağlayamamış olabilirdi. Bu durumu Sargon'un kendisi bile seferin kayıtlarına geçirmek istediğine göre, ordu içindeki huzursuzluk Asur kralının bize açıkladığından çok daha ciddi olsa gerekir. Asur ordusuna belki de Urmiye Gölü'nün kuzeyine kadar gidileceğine dair söz verilmişti. Ancak Sargon bu konudaki fikrini değiştirip «*yüzünü Urartu'ya döndüğü*» zaman ordusu bunu kabullenmemiş olabilir. Bu nedendir ki Sargon Tuşpa'ya saldırma gücünü kendinde bulamamıştır. Bu şartlar altında gölü kuzeyinden dolaşmak Asur ordusu için çok tehlikeli bir girişim olurdu.

Seferle ilgili kayıtlar Sargon'un Ulhu'yu terkettikten sonraki bölgeler hakkında çok az bilgi verir. Armarili ile Uaiais arasındaki yörede, Sargon'un gölün kuzeyini dolaştığı varsayımı kabul edildiğinde, bir hayli ülkeden söz etmiş olması gerekirdi. Halbuki Armarili'den sonra karşılaştığımız ilk ülkeler Nairi ve Hubuşkia'dır. «*Çalkantılı denizin kıyılarında*» yer alan kalelerin, Sargon'un gölün kuzeyini dolaştığını savunan bilim adamları tarafından, gölün kuzey

68 Saggs (*Iraq* 25, 1963, 147) Asur ordusunun bir günde 30 mil yürüdüğünü önerir. Fakat bu öneri tam donanımlı bir ordu için çok fazladır.

kıyılarında yer aldığı kabul edilir. Bu kaleler pekala gölün doğu tarafında da yer almış olabilirdi. Van Gölü'nün doğusunda bugün bilinen kale sayısının çok sınırlı olması yukarıdaki fikri savunan bilim adamlarını böyle bir sonuca varmaya zorlamış olabilir. Burney⁶⁹ ve tarafımdan⁷⁰ yapılan yüzey araştırmalarına karşın, bu yörede henüz saptanamamış bir hayli kale var olmalıdır⁷¹. Ne yazık ki bu öneriyi destekleyecek arkeolojik deliller fazla değildir. Buna karşın gölün doğusunda tek kazı yapılan Urartu yerleşmesi olan Çavuştepe'de bu öneriyi destekleyecek bazı veriler de yok değildir. Sarayın çöplüğünde elde edilen tabakalanmada iki yangın izi açıkça görülmektedir. Üstteki yangın tabakasının üzerinde Urartu çağı buluntularını içeren bir dolgunun yer alması, bu ikinci yangının Urartu krallığının yıkılışı ile ilgili olmadığını gösterir. Bu durumda ilk yangının Tiglatpileser III'ün saldırısına ait olduğu düşünülürse (M.Ö. 735), ikinci yangının ya göçebe istilâsına ya da Sargon'un sekizinci seferine ait olduğu kabul edilebilir. Çavuştepe'nin çeşitli bölümlerinde M.Ö. 8. yüzyılın son yıllarına ait olabilecek bazı yıkıntı ve yangın izlerine de rastlanmıştır. Fakat A. Erzen'in bize bildirdiğine göre, bu yıkıntılara doğal bir felâketin mi ya da bir saldırının mı neden olduğu henüz kesin olarak saptanamaz. Ayrıca Çavuştepe'deki yangın tabakalarından her hangi birinin Sargon'un seferi ile ilgili olmayışı Asur kralının bu bölgeye gelmediğini kanıtlayamaz. Çünkü, Sargon Van Gölü civarında herne kadar birçok şehirden söz etmişse de, bu yörede büyük bir tahribat yaptığı kesin değildir.

Sargon'un sekizinci seferinde izlediği yol Musasir'in coğrafî konumu ile yakından ilgilidir. Şayet Musasir'in Kelişin geçidi yakınlarında yer aldığı kabul edilir ve bir an için Sargon'un Van Gölü'nün kuzeyini dolaşarak Bitlis'e geldiği düşünülürse, Musasir'e varmak için Asur ordusu iki ya da üç yolu kullanabilirdi. Bu yollardan ikisi Bitlis-Çavuştepe-Hoşap-Başkale ve Bitlis-Gevaş-Gürpınar-Kasrik-Hakkâri-Çukurca, Sargon'un civarında olmayı arzulamadığı tek

69 AS 7, 1957, 38 vd.; AS 10, 1960, 177 vdd.

70 *Van bölgesi Urartu kaleleri*, İstanbul 1968 (lisans tezi).

71 Bu yörede O. Belli tarafından yapılan araştırmalar, üzerinde çalışmalarını sürdürdüğü «Van Bölgesi Urartu Yolları» adlı doktora tezinde ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Bu araştırma elimize geçtiğinde «Çalkantılı denizin kıyılarında»ki kalelerin, gölün doğusunda da yer alabileceği ortaya çıkacaktır.

yere, Tuşpa yakınına götürürdü. Çok uzun ve tüketici bir yürüyüşten sonra Asur ordusunu yoketmek bu zamana değin ordusunu yenileyen ve kuvvetlendiren Rusa için pek de zor olmazdı. Sargon'un Bitlis'ten Revanduz'a, güney-doğu Toroslar'dan Botan Çay ve Dicle boyunca gittiği de önerilebilir. Bu öneriye karşı iki önemli itiraz vardır : Ekim ayının sonlarında bu dağlar, özellikle tam donanımlı bir ordu için geçit vermeyecek durumdadır; ikinci itiraz ise seferin kayıtlarından gelir. Kayıtlar Sargon'un Kalah'a dönüşünden Hubuşkia, Kirhi ve Nairi ülkelerinden geçtiğini bildirir. Bu durumda Sargon Botan Çay ve Dicle üzerinden Kalah'a dönmüş olsaydı bu ülkelerden geçmemesi gerekirdi. Kirhi'ye varmak için en uygun ve kısa yol Hoşap'tan Başkale ve Yüksekova'yı izleyerek giden yoldur. Bu nedenlerden biz Sargon'un Armarili'ye vardıktan sonra, ani bir dönüş yaparak güneye yöneldiğini öneriyoruz. Daha sonra Pagan ve Çavuştepe bölgesine yönelip Hoşap suyu boyunca, bizim bu durumda Uaiais ile tanımladığımız Başkale'ye varır. Ordusunun büyük bölümünü Kalah'a yolladıktan sonra Sargon belki de Armarili'den sonraki başarısızlıklarını örtmek için Musasir'e saldırır. Sargon Musasir'e saldırmadan önce kendisiyle Hubuşkia'da⁷² buluşmaya gelen Nairi ülkesi kralı İanzu'dan vergi ve haraç aldı. Daha sonra Asur kralının kayıtlarda aynen söylediği gibi : «*Yay, kalkan ve mızrakla donatılmış, savaş için eğitilmiş, 1 000 cesur ve vahşi atlısıyla*»⁷³ Musasir'e doğru yola koyuldu. Kirhi⁷⁴ ülkesindeki Yukarı Zap'ı ve sarp dağları büyük güçlüklerle aştıktan sonra, Asur kralı büyük bir görkem ile Musasir'e girdi. Musasir tümüyle yıkıldı ve Urzana'nın karısı, oğulları ve kızlarını da içeren 6 110 kişi başka ülkelere yollandı⁷⁵. Asurlular tarafından ele geçirilen eşyalar, antik kaynaklarda kayıtlı olan en zengin ganimetlerden biri idi⁷⁶. Sargon tüm bu zenginliği büyük olasılıkla yeniden eritip dökmek için Asur'a taşıttı.

72 Hubuşkia'nın Van Gölü'nün güneyinde yer aldığı büyük bir olasılıkla doğrudur.

73 LAR II, 169.

74 Kirhi adından birçok kez Tumme ve Daiaeni ile birlikte söz edilmiştir. Bu ülke için en uygun yer Yukarı Zap'ın kaynağının olduğu Hakkâri ve Kiran yöresidir. Seferin kayıtlarında Yukarı Zap Kirhi halkı tarafından «Elamunia» olarak adlandırılmıştır. Bu nokta Kirhi halkının Yukarı Zap'a çok yakın hatta onun civarında olduğunu kanıtlar.

75 LAR II, 172.

76 LAR II, 173-175.

Musasir'in yağması, Asur kralı Sargon'un yönettiği sekizinci seferin son evresiydi. Bundan sonra Sargon için «*güvence içinde yurtduna dönmekten*»⁷⁷ başkaca yapacak başkaca bir iş kalmamıştı.

Sargon'un Urartu üzerine düzenlediği sekizinci seferinin (M.Ö. 714) kayıtlarından elde edilen sonuçlar kısaca şu şekilde özetlenebilir :

1) M.Ö. 8. yüzyılda Batı İran'daki Urartu egemenliği şimdiye dek kabul edilenden daha yaygın ve kuvvetliydi. Urmiye Gölü'nün kuzeyi, doğusu ve hemen güneyine ek olarak Urartu krallığı, gölün daha güneyini ve güney-doğusunu da kontrolü altında bulundurmaktaydı. Bu kontrol silâh zoruyla ya da bölgede yaşayan kabileler ile yapılan siyasal antlaşmalarla elde edilmişti.

2) M.Ö. 9. yüzyıldan bu yana, fakat özellikle M.Ö. 8. yüzyılda Urartu topraklarının çeşitli yörelerinden getirilen yerli halk Van Gölü'nün doğusuna ve Urmiye Gölü'nün kuzeyine yerleştirilmişti. Bu insanların her türlü gereksinmesi yerine getirilmiş, sulama tesisleri⁷⁸, kaleler yapılarak bu halkların doğudan ve güney-doğudan gelecek olası bir saldırıda tampon bir bölge oluşturmaları sağlanmıştı. Ayrıca, yine bu kabileler Urartu ordusunun gereksinme duyduğu atları da yetiştirmişlerdir.

3) Sekizinci sefer Sargon için şüphe götürmez bir başarı değildi. Bu durum Sargon'un sefere başlamadan önce Ulhu'dan ileri gidip gitmeyeceğine karar vermiş olmasına bağlıdır. Seferden önceki yoğun hazırlıklar Asur ordusunun uzun bir yürüyüşe çıkacağını düşündürürse de bunun aksini gösterecek bazı ipuçları kayıtlarda vardır. Van şehrine saldırmaması ve gölün kuzeyinden dolaşmayı göze almaması, Sargon'un kesin bir başarıya ulaşmış olmadığına kanıt olabilir. Sargon'un kayıtlarda geçen şu sözü ilgi çekicidir : «*Tüm savaş arabalarımı, bir sürü atımı, kampımı Asur'a yollama komutunu verdiğim zaman kalbim acı içindeydi*»⁷⁹. M.Ö. 713 yılında Asur

77 LAR II, 176.

78 Ulhu'daki *kanat* (kehriz) sistemindeki sulama tesisleri için bk. Laessoe, «Irrigation System at Ulhu», JCS 5, 1951, 22 vd.; Burney, «Urartian Irrigation Works», AS 22, 1972, 181 vd.; Çilingiroğlu 1976, 190-192.

79 Oppenheim, JNES 19, 1960, 135.

ordusu Urartu'nun bir yıl önce müttefiki olan Tabal ve Muški ülkesi krallarına karşı bir sefere çıkmak ve Urartu sınırında yeni kaleler yaptırmak zorunluluğunda kalmıştı. Bu durum Sargon'un M.Ö. 714 yılında Urartu tehlikesini tümüyle yok edemediği gerçeğini vurgular⁸⁰.

4) Tanrı Assur'a bir mektup olarak kaleme alınan bu kayıtlar Urartu tapınak işçiliği ve zenginliği hakkında çok ayrıntılı bilgi verir, ki bu başlı başına bir araştırma konusu olabilir. Musasir'de ele geçen bu zenginlikler Musasir'in Urartular ve öteki komşu ülkeler tarafından kutsal bir kent olarak kabul edildiğini gösterir⁸¹. Musasir, tüm ülkelerden armağanlar ve adak eşyaları yollanan klâsik çağın *Delphoi'si* ya da *Delos'u* ile kıyaslanabilir.

80 Rusa'nın, Sargon'un elde ettiği başarının haberi üzerine intihar ettiği ileri sürülmüştür. Ancak Asur kayıtlarında bu durum çok çelişkilidir: Sekizinci yılın anallerinde Rusa'nın «*kendi demir kamasıyla, kendini kalbinden bir domuz gibi bıçakladı ve yaşamına son verdi*»ği (LAR I, 22) yazılmışsa da, sekizinci seferin kayıtlarında, Rusa'nın, haberi aldığı zaman yalnızca hastalandığı yazılıdır (LAR II, 175). Büyük bir olasılıkla, Rusa aynı tarihlerde kuzeyden gelen Kimmer saldırıları karşısında uğradığı başarısızlıklar sonucu intihar etmiş olabilir (S. Smith, CAH III, 1960, 53).

81 Kayıtlardaki «*Tabalu ülkesinden kaplar, adını yazmanın zor olduğu ülkelerin işçiliğini gösteren 120 büyük ve küçük tunç eşya, Urartu ve Kirhi işçiliğinde eşyalar*» ve «*393 ağır ve hafif gümüş tabak; Asur, Urartu ve Kirhi işçiliği gösteren*» (LAR II, 172 ve 173) cümleleri, Musasir'e birçok ülkeden adak eşyalarının yollandığını gösterir. Yüzlerce fildişi eşya da Kuzey Suriye yöresinden gönderilmiş olabilir.

THE EIGHTH CAMPAIGN OF SARGON II

Altan A. Çilingiroğlu

The eighth campaign of Sargon against Urartu has been the subject for archaeologists for years, and several different suggestions have been made for the military route taken by the Assyrian king during his expedition. (F. Thureau-Dangin, *Une relation de la huitieme campagne de Sargon*, Paris, 1912; H.A. Rigg, «Sargon's Eighth Military Campaign», *JAOS* 62, 1942, 130 ff; E.M. Wright, «The Eighth Campaign of Sargon II of Assyria», *JNES* 2, 1943, 173 ff.)

I have intended to study this campaign, which is still extremely important from the viewpoint of Urartian history, in the light of new discoveries and publications. The accounts of the eighth campaign which are one of the most interesting records of the Near East, are a letter addressed to Assur (D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Chicago, 1926, para. 139-78). One corner, which was later found by the German expedition, of this tablet, now in the Louvre, is broken.

At the beginning of Sargon's reign the Medes were a potential danger for Assyria. Soon, in the third year of Sargon (719 B.C.), we find two Mannean cities, Shuandahul and Durkukka, «*planning to fight against Iranzu, the Mannean*»¹. In this revolt Mitatti of Zikirtu, a Median prince, had supported the Mannean cities against Assyria. Naturally Mitatti of Zikirtu had allied himself with Rusa. Iranzu had appealed to Sargon, who had sent an army equipped with siege engines. The rebellious cities were taken and burned. Three neighbouring cities of Sukka, Bala and Abitikna turned to help. Despite this they were siezed and the people carried off to north Syria². In 716 B.C. Mitatti of Zikirtu and Rusa engendered a revolt amongst the Mannans. The successor of Iranzu, Aza³ was «*cast out*» on Mount Uaush. Sargon reacted immediately and took Bagbartu of Uidis

---

1 LAR II, 6.

2 Ibid.

3 Ibid. 10.

alive, where they had cast out the body of Aza, and flayed him and exposed his bleeding body on the very same Mount Uaush. He was succeeded by Ullusunu, brother of Aza, according to the Assyrian annals with the help of Sargon⁴. But Ullusunu soon had realised that Urartu was the nearer and more dangerous foe, and sided with Rusa. This fact may suggest that Urartu was still regarded as the chief power in Western Iran⁵. Judging from the annals, Alabria and Itti sided with Rusa and become vassals of Urartu⁶. Sargon's reaction was quick but merciful. Although he captured and burned with fire the cities of Izirtu, Zibia and Armaid, *«he had pity upon them»*⁷ and forgave Ullusunu by placing him on the royal throne once more. But in the next year (715 B.C.) twenty-two cities of Ullusunu were taken by Rusa as booty, or perhaps Ullusunu handed them over to Rusa as proof of his good faith⁸. It seems that it did not take long for Assyria to restore order in the Mannean lands. In the seventh year of Sargon's reign, twenty-two fortresses were *«besieged captured and brought within the border of Assyria»*⁹. Daiakku, the Mannean governor who had given his son to Rusa as hostage, was deported together with his family. During the same campaign Sargon received tribute of Iranzu, king of the Nairi land, in Hubushkia. This was an assault on an actual Urartian territory, demonstrating that no longer was Sargon afraid of direct confrontation with Urartu. Having had the information, sent by his intelligence officers, stating that the Cimmerians had been moving down to the southwest, giving a very hard time to Urartu, Sargon did not overlook the opportunity, which could only come once in a life time, of wiping out the Urartians from Western Iran.

One of Sargon's aims was to secure his north-west frontier before he tackled the Urartian problem. Although the region had already been conquered by Shalmaneser I and Tiglath-Pileser III weakened the Urartian power and forced the states around north

---

4 Ibid. 10; «Ullusunu his brother, I placed on the royal throne...».

5 Burney, 1971, 154.

6 Azarpay, 97, note. 104.

7 LAR II, 10.

8 Olmstead, 106.

9 LAR II, 12.

Syria to pay tribute in the time of Sarduri II. After the death of Tiglath-Pileser III, Urartu gained control of the region once more. When a new power, Mita of Mushki, emerged in the region, Urartu found an ally against her major rival. In this aspect, Sargon's first operation took place in 718 B.C. against Kaiakki of Shinuhtu. Sargon handed it over to Matti of Atuna (Tyana ?)¹⁰ who offered to pay a higher tribute to Sargon. The next step of Sargon to eliminate the danger in the region was to undertake an expedition (717 B.C.) against Pisiris of Carchemish, who «sinned against the oath by the great gods and sent (message of) hostility against Assyria to Mita of the land of Mushki»¹². Without adequate support of Rusa and Mita, it did not take long to gain Carchemish. Pisiris was dethroned and a number of people from Assyria itself settled in Carchemish. Thus the city became a regularly organised Assyrian province as long as Assyria survived¹³.

In the month of «*Du'usu*»¹⁴ of 714 B.C. «*the month of the mighty and foremost son of Enlil, the month whereof the lord wisdom, Ninigikug, had written in an ancient tablet that it was the time*»¹⁵ Sargon, «*the holy priest, the servant who fears thy great godhead*»¹⁶, gathered his army, made ready his camp and departed from Calah to begin his famous eighth campaign. After he had a rough passage across the Upper Zap at its flood, and jumped ac-

10 For the discussion about Tyana see: Olmstead, 83, note 9.

11 LAR II, 7.

12 LAR II, 8.

13 The aim of Sargon's campaign against Carchemish must also have had an economic character. Carchemish commanded the great high road to Asia Minor. As long as Assyria possessed the city she might have restrained the way to the west for both caravans and armies. In addition to this Carchemish was a great commercial rival of Kalhu, but Sargon, and later his successors, did not make vanish its commercial activities. Instead Carchemish became an even greater commercial centre of Assyria.

14 The month *Du'uzu* has been identified with Tammuz: July by Rigg (JAOS, 62, 1942, 132), with June by Muss-Arnoldt (JBL 11, 1892, 84), with late June: Tammuz (?) by Saggs (*Iraq* 25, 1963, 146). The beginning of a campaign usually based on economic considerations; the army should have waited until work on the corn harvest was complete. This point and Sargon's statement on «*the floody rivers*» may suggest that Sargon departed from Calah in late June.

15 LAR II, 142.

16 *Ibid* 141.

ross the Lower Zap¹⁷ with difficulty, he reached the passes of Mount Kullar¹⁸, a high mauntain range of the land of the Lullumi, which was «also called the land of Zamua»¹⁹. In the Sumbi district²⁰ Sargon help a review of his army, he made a count of the horses and chariots²¹.

The next step was to gain Surikash, «a district of the Mannean country, which borders on the land of Karalla and Allabria»²². He had to cross the Buia river²³ as many as twenty-six times, and to passover large mountain peaks, gorges and yawning precipies²⁴. When he descended against Surikash²⁵, Ullusunu, the Mannean heard of his expedition and felt that Sargon «had not ceased plannig to avenge him all these years»²⁶. The campaign from this point on had two different aims; political and military.

Before he went ahead for further military action, Sargon had realized that it was necessary to see that the people of the lands which he soon would have left behind were allied to him. To obtain such alliance he sent messengers to some lands. The result of his

17 Ibid 142. Sargon thought that it was an irrigation ditch.

18 It seems likely that Mount Kullar or the Kullar range occurs in the Süleymaniye district. This pass had been used by previous kings of Assyria; Shalmaneser III entered Zamua from this pass (LAR I, 561, 637). L. Levine identifies Mount Kullar with the Baziran ranges, which is the only way of entering the mountains from Assyria south of the Zab, by crossing the Baziran ranges (*Iran* 11, 1973, 17). This pass may be the present day's road leading from Altınköprü to Süleymaniye (Thureau-Dangin, 3).

19 The identification of Zamua with the Süleymaniye district is generally accepted (Streck, ZA 15, 1901, 260; Cameron, *History of Iran*, 35, 40, 141; E.A. Spesier, *Mesopotamian Origins* (Phila., 1930), 88 ff.; Wright, 175, note 13; Thureau-Dangin, 3). Levine's idea is not so different for the location of Zamua (for an excellent discussion see: *Iran* 11, 16-22).

20 Sargon had a break before he reached the high mountain in the east. Sumbi may be a district of Zamua (Levine, *Iran* 12, 114). Sargon travelled from Sumbi to Surikash. All the routes from Zamua to Mannea lead through the mountains to the east of Süleymaniye. This district well fits the description in the annals of Sargon. It may be identified with Kale-Dizah (Rania) to the east there rises a mass of peaks (Wright, 175).

21 LAR II, 142.

22 Ibid 144.

23 It may be identified with the Varna Su, a branch of the upper Zap (Wright, 176).

24 Sargon built a road to overcome the problem of passing the peaks (for a poetic description of the area see: LAR II, 142-143).

25 It is district of Mannea (LAR II, 144). It may occur between Sardash and Baneh.

26 LAR II, 144.

intention of renewing their alliance soon came out. As Sargon approached to the fortress of Sinihinu, Ullusunu «*together with his nobles, elders, counsellors, the prefects and sheriffs*» from İzirtu²⁷, his royal city, came to meet Sargon and to kiss his feet, and to present tribute, horses broken to the yoke, together with their drivers, saddle and sheep²⁸. Sargon carried on his campaign towards Parsua to complete the security and strengthen order, which was necessary when he left these lands on his way to fight Rusa. While he was on the march he received the tribute of Belapal-iddina, the Allabrian, near the fortress of Latashe²⁹ which was on the river of the land of Laruete, a district of Allabria³⁰. More tribute was submitted to Sargon by the governors of the lands of Namri, Sangibuti, Bit-Abdani and of the Medes, clearly with the hope of cooling down Sargon not to take revenge. Sargon might have not been in favour

---

27 İzirtu was the capital city of Mannea. It is acknowledged by all the authors to have been the area of Sakkız (Wright, 178; Olmstead, 230-31; Thureau-Dangin, 4; Burney, 1971, 154-55).

28 LAR II, 144.

29 If the identification of the river on which Latashe stands is accepted as Socbulak (Şorbulak in Turkish, bitter or salted river), as Wright suggest (p, 176), Latashe may be identified with modern Fahrighah, to the south-west Taştepe. It had been cited on the Prism B (LAR II, 197-213, particularly 210) that Latashe was 7 *beru* away from İzirtu. One *beru* may be taken as two hours' walk (6-8 km). Thureau-Dangin suggest that one *beru* is 6 km (*Journal Asiatique*, 1909, 79). In this case 42 km (6 km X 7 *beru*) is not enough to cover the distance between İzirtu and Fahrighah.

30 Allabria was mentioned in the annals of Shalmaneser III (LAR I, 637 and 639) and Adad-Nirari III (LAR I, 739). It has been suggested that Allabria was located to the south of Lake Urmia, between Taştepe and Sakkız in the area where the Socbulak and Caghati river occur (Wright, 176; Pinches, JRAS, 1913, 583, note 2). Such a northerly location for Allabria seems unlikely keeping in mind that Sargon went down to Parsua after he approached Allabria. If a more southerly location is accepted for Parsua, as Levine suggests (*Iran*, 12, 106 ff.), Allabria should also have been situated close to Parsua. Otherwise Sargon would have wasted his valuable time and considerable effort by going to the south of Lake Urmia first, and then going down to Parsua. In the campaign of 843 of Shalmaneser III (LARI, 637) and in the eighth campaign both armies proceed to Parsua via Zamua, Mannea and Allabria. This point and that statement in the annals of Sargon: «*against Surikash a district of the Mannean country, which borders on the land of the Karalla and Allabria*» (LAR II, 144) clearly demonstrate that Allabria should be located close to both Parsua and Surikash. In this respect, a possible location for it would be the area to the south and south-west of İzirti.

of devastating their lands, simply to avoid wasting his time which would be required during his further actions. The durbar took place in Parsuash³¹, and amongst the tribute from a number of chiefs were horses, mules and a special kind of camel, «*native to their lands*»³². From Parsuash he departed to Missi³³, a district of the Mannean country. There he renewed his supplies. We find yet another example of Sargon's policy over the peoples of Mannea in this part of the account. Setting a groaning banquet table and securing the succession of Ullusunu's son vividly show that Sargon did not want to have problems at all with Ullusunu and with other rulers in the area. Therefore he «*took pity on them and recieved their petition, listened to their words of supplication and spoke their pardon*»³⁴. He recieved more tribute in Zir diakka³⁵, including the tribute from Gizilbunda³⁶, another fortress in the Mannean lands. After thirty *beru* the march between the Mannean country³⁷ and the «*powerful Medes*» brought him to Panzish³⁸. He strengthened the for-

31 Most scholars agree for the location of Parsua near Lake Urmia (Thureau-Dangin, 4, note 30; Herzfeld, *Archaeological History of Iran* (London 1935), 9 ff.; Sayce, JRAS 14, 1882, 389; Olmstead, *Western Asia*, 118; Wright, 178 ff.; Minorsky, BSOAS 19, 1957, 77 ff.; Young, *Iran* 5, 1967, 17; Kinnier-Wilson, *Iraq* 24, 1962, 111; Boehmer, BJ 5, 1965, 193 ff.; Burney, 1971, 123). An entirely different location for Parsua has been suggested by Levine, locating Parsua in the mountains of the central Western Zagros, north-west of Mahidasht, and including the northern end of Mahidasht itself (*Iran* 12, 112). I accept the suggestion of Levine, and shall not cite every evidence which has been already given by Levine (*Iran* 12, 106-112) for the southernly location of Parsua.

32 LAR II, 147.

33 The equivalence of Missi (Urartian Meshta, Messi of Shalmaneser's campaign of 835, Assurnasirpal's Mesu and Shamshi-Adad V's Mesaya on the Monolith inscription) with Taštepe is widely accepted (Wright, 179, note 31; Lehmann-Haupt, *Armenien*, 219-220; Rigg, 134, note 34). Against this common believe Levine suggests that the most southernly Mannean area is Missi (*Iran* 12, 114).

34 LAR II, 148.

35 Judging from the text, Zir diakka may be located to the south of Sakkız and east of Baneh.

36 Gizilbunda was in the area between the Medes and Mannea. The south or south-east may be taken as Gizilbunda.

37 LAR II, 150.

38 Taht-ı Süleyman and Tıkantepe are two possibilities (Wright, 180, note 38). Tıkantepe, on the branch of Saruk river, may be Panzish as Wright suggests, but considering thirty *beru* distance between Zir diakka and Panzish (LAR II, 150) it seems very close to Zir diakka. A northernly location around Zikirtu may be a better suggestion.

tification of that stronghold and stored up there in food, oil, wine and war equipment³⁹.

Until Sargon approached Zikirtu, political alliances and military operations had been successful. The first major battle was about to come as he got close to Metatti of Zikirtu. He had to eliminate Metatti before the confrontation with Rusa's army. Therefore he decided to attack Metatti of Zikurtu⁴⁰, who «*recently had shown bad judgment and joined with Rusa*». But this time Rusa was far away from Zikirtu, and was unable to help him. When Metatti realized the impossibility of victory against Sargon without the help of Rusa, he «*gathered together all the people of his land, took them into the distant mountains*»⁴¹. His army was stationed in the passes of Mount Uasdirikka⁴². It seems that he was successful in his decision. Although Sargon destroyed a number of fortresses in the area, there is no mention of his capturing Metatti, now on his way to join the Urartian army together with «*his horses and his fighters*»⁴³. There was nothing to stop Sargon but some miles march to attack Rusa's army.

Sargon set off from Aukane to Uishdish, a district of the Mannean land «*which Ursa had seized*»⁴⁴. The Urartians were waiting on Mount Uaush⁴⁵, which is perfectly described by the text, together with Metatti, to stop Sargon's advance. It was a wild and terrible battle. The valley was filled with the enemies' blood, as Sargon describes, «*while the ground was dyed with their blood like a robe*». Sargon made an attack and penetrated the headquarters of Urartu.

39 LAR II, 150: These precautions taken by Sargon may indicate that he still had the fear of a rising when he was fighting Rusa's army. He might have left a number of soldiers as well as war equipment and food against a possible attack from Zikurtu and Andia.

40 It was a Mannean district with Andia. Despite the uncertainty of its location, the area north-east of Sakkız and east of Mianduab may be suggested.

41 LAR II, 151.

42 It may be identified with the Khawaja Dağ range (Wright, 181, note 42).

43 LAR II, 151.

44 LAR II, 152.

45 The identification of Uauash with Mount Sahend is generally accepted (Wright, 176, the map: Thureau-Dangin, 17-29; Piotrovskii 1966, 110 and the map; Burney 1971, 128).

Rusa, «to save his life abandoned his chariot, mounted a mare and fled before his army»⁴⁶. Sargon went after them, «filling the ascents and descents with the corpses of Rusa's warriors»⁴⁷. At this point the accounts get confusing. While Sargon claimed that he defeated Rusa on Mount Uauash, he reports in the next paragraph, that Rusa «became alarmed at the roar of my (his) mighty weapons and left Tushpa, his royal city, and he trod the slopes of his mountains»⁴⁸. Sargon did not wait too long to decide to continue his march towards Urartu. During this time Rusa was unable to approach Tushpa, and left it again to go up to the mountains. In this respect two possibilities arise. First this statement was only an expression of Sargon, and second and more likely Rusa himself was not on Mount Uauash but in Tushpa. Considering the Cimmerian problem, which was closer and more dangerous for Urartu, he would have preferred to stay in Tushpa and command his army against the mounted nomads.

Sargon suddenly changed his mind and «set his face towards Urartu». This not surprising at all. The victory on Mount Uauash might have boosted the morale of his soldiers. As Sargon himself admits, his soldiers were exhausted and were tired, he «could not relieve their fatigue, nor give them water to quench their thirst»⁴⁹. It seems likely that at the beginning of the campaign he did not plan to go beyond Lake Urmia towards Lake Van. The aim of the campaign may have been to destroy the Urartian domination in Western Iran. But a clear victory on Mount Uauash, and perhaps the news of invading nomads, decided him to carry on his march further, to the area east of Lake Van.

The next march brought Sargon to the land in which had been living the masters of horse-breeding for years. The people of the city of Ushkaia⁵⁰ «a great fortress on the outer frontier» had been

---

46 LAR II, 154; Wright suggests that (p. 182) Metatti mounted a mare.

47 LAR II, 155.

48 LAR II, 155.

49 LAR II, 154.

50 Ushkaia: Uski (Wright, 183) lies at the head of a valley high up the north-west slope of Mount Sahend. See for a different idea of its location in the Süleymaniye region of south of Lake Urmia; Rigg (134-135). Herzfeld (AMI 11. 166) identifies Ushkaia with Maraghah.

catching «*the young colts of wild horses, native to his wide land, and raising them for his royal army*»⁵¹. It seems that Sargon encountered strong resistance from Ushkaia. He did not simply state «*I destroyed the city*», as he often did, but gave every detail of the seige. When the destruction of Ushkaia was completed, he headed to the twin towns of Tarui and Tarmakisa, strong walled cities, situated in the plain of the land Dalaia⁵². After the battle of Sahend the cities mentioned in the text should have been Urartian built fortresses. As Sargon went close to the homeland of Urartu, the way of his description of fortresses changed. They became much stronger, higher and more difficult to seize. Tarui and Tarmakisa were two of the Urartian fortresses : «*whose walls very well built, whose moats were very deep and completely surrounded them*»⁵³. These point strongly indicate that the plain of Tebriz and its vicinity were militarily and culturally dominated by the Urartians : it was not only a political influence over this region.

The next step of Sargon was to approach Ulhu, which implies two alternative route, according to its location. If the identification of Ulhu with Marand is correct, as widely accepted⁵⁴, Sargon must have taken a route leading direct to Armarili from Marand through Khoy and the Kotur Çay. Alternatively he went close to the north of Lake Urmia, approaching Shahpur, and then turned sharply to the north to reach the Kotur Çay. An alternative equation for Ulhu with Haftavan Tepe has been suggested by Burney⁵⁵. Whatever the correct equation is Ulhu remains quite important because of its wide irrigation works. It seems certain that towards the end of the eighth century the population of Urartu reached its highest level. The reason for intensive activities of irrigation works all over Urartian territory can hardly be the growth of Urartian population itself. There must have been some other reasons for such activities. It may have been a royal policy to satisfy the people outside the homeland. A stronger possibility, however, is that they had been built

---

51 LAR II, 158.

52 It may be identified with the plain of Tebriz.

53 LAR II, 159.

54 Wright identifies it with Ula or Ulag (p. 185). Thureau-Dangin with Marand (p. 8).

55 AS 22, 1972, 182, 183. Ulha was famous for its irrigation system (see note 78).

to provide necessary condition for some newcomers, who were settled down in different parts of the kingdom. These peoples might have come to the area as a result of their migration⁵⁶, or alternatively, as a result of the Urartian policy of deporting them from the conquered lands. Considering the possibility that the people of Ushkaia and Subi, master of horse-breeding and riding, might have been nomads, a migration would be a better suggestion. If the Urartian kings had ever wanted to convert these nomads to Urartian ways, they must have provided them with some facilities, such as irrigated lands and strong fortresses. This part of the Urartian territory could have been the best area for the nomads to create a barrier against a possible attack from the east and south-east. Increasing the number of fortresses⁵⁷ in the extreme north-west of Iran after the eighth century may well indicate an artificial growth of population this area.

From Ulhu Sargon departed against the province of Sangibutu⁵⁸, which must have been the last province before he entered Armarili, so that its location is not too problematic. The area surrounded by Khoy, the north-east of Lake Urmia and the Avarin Dağ may be considered as the province of Sangibutu. The identification of the next district, Armarili, with the north-east and east of Lake Van is generally accepted⁵⁹. Sargon destroyed «*seven strong cities, together with thirty cities of their neighbourhood*»⁶⁰. On his march he came to Arbu «*the city of the father's house of Rusa, and to Riar, the city of Ishtarduri*». These two towns were the native towns of Rusa and Sarduri. As we gather from the text, Sargon destroyed the temple of Haldi and his shrine. An Urartian sanctuary occurs at Pagan as well as some remains of an Urartian fortress close to it. These monumental rock niches are named in Turkish

---

56 Burney, AS 22, 1972, 185.

57 Kleiss, AMI 2, 1969, 20 ff.

58 Wright identifies it with the Salmas plain (p. 186, note 61).

59 Van Loon, 26; Burney 1971, 153; Rigg identifies it with the Amali of Asurnasirpal II (p. 135, note 47); Burney, AS 7, 1957, 38. Adontz (*Histoire d'Arménie*, 108) argues that Armarili is the Aramili of Shalmaneser III, near Mount İrtia (Aladağ). If so, Armarili should be identified with the Plain of Çaldıran.

60 LAR II, 165.

Körkapı (blind door)⁶¹. Attention has already been drawn to a possible relationship of the blind door with the Urartian temple gates, and its significance in the Urartian religion. It is likely that Pagan, where these rock niches were found, north-east of Hoşap, was either Arbu or Riar. Pagan is well within Armarili and close to Kotur Çay, which was the most likely route for Sargon to enter Armarili from Sangibutu⁶². An ancient road connects Pagan with Hoşap and Sattmanis, another Urartian fortress close to the Kotur Çay.

At this point a problem arises : did Sargon travel around Lake Van, or did he go down without taking the risk of such a northerly route? These alternative routes mainly depend on the location of Uaiais⁶³. The identification of Uaiais with Bitlis, as Thureau-Dangin⁶⁴, Piotrowskii⁶⁵ and Burney⁶⁶ accept, supports a northerly route for Sargon but its identification with Başkale⁶⁷ may contradict it. As we shall explain below, we do not believe that Sargon went to the north and west of the lake. Consequently we reject the identification of Uaiais with Bitlis.

The main objection comes from the limitation of time which Sargon had for his campaign. The Assyrian army set off from Calah in late June. Sargon had four or at most five months to complete his expedition and return to his capital city. At the end of September and beginning of October snow begins to fall in this region. He spent most of his time in the Zamua and east of Lake Urmia on a number of attacks and battles. A simple look at a map may prove that he must have marched at least a thousand kilometres to approach Armarili. Supposing Sargon's army had not had any battle on his march, they could have got this distance in three months, considering his army marched 2-3 km. per hour and seven to eight

61 T. Tarhan - V. Sevin, *Belleten* 39, 407.

62 V. Sevin - O. Belli, *AnAr* 4-5, 1976-7.

63 *LAR* II, 167.

64 p. 11, note 68-9.

65 Piotrowskii 1966, the map.

66 1971, 156. Rigg objects to this identification, though he does not give an alternative (p. 136).

67 Lehmann-Haupt, *Armenien*, 318 ff.

hours a day⁶⁸. In this case it might have taken to end of September to reach Armarili. Travelling around Lake Van may take twenty days at least if Sargon had not met with resistance from the local people. If one suggests that the cities on the shore of the «*shaking sea*» are located on the northern shore of the lake, Sargon did have opposition from the cities, as underlined in the text, so that he must have spent more time than we suggested above. In this case he would needed more than for months before he attacked Musasir. After Musasir he required another two weeks to return to his capital. He must have known the fact that if he did not pass the mountains before snow fell and entered the Revanduz plain, he would never done it. The pressure of this thought might well have made Sargon send his main army to Calah and keep with himself soldiers just enough to seize and destroy Musasir.

Another point may support the idea suggested above. The Assyrian army was so tried and exhausted after they left Ulhu and Sargon might have had difficulty in enforcing the order. Even Sargon himself wished to record this situation in the text, so that it must have been a much more serious matter than Sargon's explanation indicates. The Assyrian army might have been promised to march near Lake Urmia. When Sargon changed his idea and «*turned his face to Urartu*», they might have refused. As a natural result of this he was unable to attack Tushpa. It would have been a grave risk to go over the northern shore of Lake Van, considering he realized that even he was unable to capture Tushpa.

The accounts of Sargon's campaign give little detail after he left Ulhu. There must have been a number of districts from Armarili to Uaiais if Sargon travelled around the lake. But the plain fact is that the next district was the Nairi lands and Hubushkia, which Sargon approached after Armarili. The fortresses on the «*shore of the shaking sea*» were located on the northern shore of Lake Van by some scholars who accept a northernly route. These fortresses may have been to the east of the lake. Limitation of the number of the Urartian fortresses known today to the east of the lake

---

⁶⁸ Saggs (*Iran* 25, 1963, 147) suggests that the Assyrian army marched thirty miles in a day. It is too much for a fully equipped army.

might lead scholars to such conclusion. Despite the surveys carried out around Lake Van by Burney⁶⁹, and myself⁷⁰, there must be a number of undiscovered fortresses around the lake⁷¹. Unfortunately archaeological evidences supporting this suggestion are not very much. Whereas we have some archaeological materials supporting it, obtained from the excavations of Çavuştepe. The rubbihs-heap of the palace has provided two destruction levels. Above the upper destruction level has been found Urartian materials; therefore this level must be dated to a period before the final destruction of the kingdom. In this case, the second destruction level might have well belonged either to the time of Sargon or to the nomadic invasion, considering that the first one should have been caused by Tiglath-Pileser III in 735 B.C. In different part of Çavuştepe the excavator has found some remains of destruction belonging to the late eighth century caused by a fire and some other reasons. As A. Erzen told us, it is not clear whether the reason of this destruction was a natural disaster.

The problem concerning the route of the campaign around Lake Van, either a northerly one or a short cut from Hoşap to Musasir, is closely connected with location of Musasir. If the location of Musasir is accepted somewhere close to the Kelishin pass, two or three alternatives were available to Sargon to get to Musasir, keeping in mind for a while that he travelled around the north of Lake Van and came to Bitlis. Two of these routes, Bitlis-Gevaş-Çavuştepe-Hoşap-Başkale and Bitlis-Gevaş-Gürpınar-Hakkari-Çukurca, would have brought Sargon where he did not want to be, close to Tushpa. After a very long and exhausting march it would have been so easy for Rusa to destroy the Assyrian army. By that time Rusa could have renewed and reinforced his army. It may be suggested that Sargon took a route leading from Bitlis to Revanduz through the north-east Tauros, by way of Botan Çay and Tigris. Against this suggestion two objections arise. One is that in October these

---

69 AS 7, 1957, 38 ff; AS 10, 1960, 145.

70 Van Bölgesi Urartu Kaleleri (İstanbul, 1968) submitted to University of Istanbul as graduation thesis in 1968.

71 O. Belli has been studying this problem for his Ph. D. thesis, now ready for submission.

ranges are almost impassable especially for a fully equipped army. The second objection comes from the account of the campaign itself. We were informed that Sargon passed through Hubushkia, Nairi and Kirhi on his way back to Calah. If he took a route along the Botan Çay and Tigris he would have not passed through Kirhi. The best and easiest way to get to Kirhi was the route leading from Hoşap and passing through Başkale and Yüksekova. Therefore we suggest that Sargon made a sharp turn to the south when he approached Armarili. Then he march to the province of Çavuştepe, nowadays the Hoşap valley, through Hoşap and Pagan. On his way back to Calah he travelled along the Hoşap Su, and reached Başkale, in this interpretation to be identified with Uaiais. After he sent his army to Calah, he made sudden attack on Musasir to cover, perhaps, his failure in Armarili.

Before Sargon attacked Musasir, he had received tribute from Iranzu, king of the Nairi land, who had come to meet him from Hubushkia⁷². Then, as Sargon expressed it, «*he set out and took the road to Musasir with 1,000 fierce horsemen, bearers of bow, shield and lance, my (his) brave warriors, trained for battle*»⁷³. After he crossed the upper Zap, in the district of Kirhi⁷⁴ and its steep mountains, with considerable difficulty, he entered Musasir «*in might*». It seems that Urzana had never thought that Sargon would have attacked Musasir, because of being situated in an almost inaccessible area. Musasir was completely destroyed and 6,110 people together with Urzana's wife, sons and daughters were carried off⁷⁵. The booty taken by the Assyrians was enormous⁷⁶ : it must be one of richest booties recorded in the ancient texts. He carried off this enormous wealth into Assyria, surely to melt and re-cast again. The sack of Musasir was the final phase of the eighth campaign of Sargon, king of Assyria. There was now nothing for Sargon to do but «*return in safety to my (his) land*»⁷⁷.

---

72 Hubushkia may be located to the south of Lake Van.

73 LAR II, 179.

74 Kirhi may be located around Hakkari region.

75 LAR II, 172.

76 LAR II, 172, 173, 174 and 175.

77 LAR II, 176.

We may now look at a few points which emerge from the accounts of the campaign.

1. The Urartian domination of Western Iran in the late eighth century was stronger and wider than has been accepted. In addition to the north, east and immediate south of Lake Urmia the Urartian power controlled regions further to the south and south-east of the lake. This domination had been established either by force or by alliances with the tribes of the region.

2. From the ninth century onwards, a number of local peoples of the conquered lands were carried and settled down somewhere close to Van. Urartu might well have gained advantage from these people, particularly in creating a barrier-land between Urartu and Assyria. This people had also provided horses for Urartu, necessary for any army. In return, however, Urartian kings did not hesitate to provide every facility for these tribes, including particularly well irrigated lands⁷⁸.

3. The eighth campaign was not an unquestionable triumph for Sargon. This very much depends on a particular point : did Sargon plan to march beyond Ulhu as far as Tushpa? Although long-lasting preparations before the campaign, particularly intensive political activities in the surrounding lands, may drive us to a conclusion that he planned to go Tushpa, there are some other hints against it. Avoiding Tushpa and not marching around north and west of Lake Van are only two hints implying that he was not very successful particularly after Ulhu. A phrase of Sargon in the accounts is quite interesting : «*In the fury of my heart I made all my chariots, many horses, all my camp, take the road to Assyria*»⁷⁹. In 713 B.C. the Assyrians had to undertake a campaign against two former allies of Rusa, the kings of Tabal and Mushki, and in the following year they had to build fortresses on the Urartian frontier. These actions taken by the Assyrians just after the campaign of 714 B.C. may

78 see for the *qanat* (kehriz) system of Ulhu : Laessoe, «Irrigation System at Ulhu» JCS 5, 1951, 22 ff; Burney, «Urartian Irrigation Works» AS 22, 1972, pp. 181 ff; A. Çilingiroğlu 1966, 190-192.

79 Oppenheim, JNES 19, 1960, 35.

surely indicate that Sargon could not have destroyed the Urartian threat at all during his famous campaign.

4. The booty taken away by Sargon from Musasir demonstrates the wealth of Urartu and the richness of its workmanship. It seems certain that Musasir was accepted as a holy city not only by the Urartians but by some other peoples around it. Amongst the treasure recorded in the accounts were «*cups of the land of Tabalu, bronze objects of the workmanship of the land, whose names are not easy to write, garments of Urartu and Kirhi*»⁸⁰. This city may be compared to the city of Delos and Delphi in classical times, which received a number of offerings from all over the classical world⁸¹.

---

80 LAR II, 173.

81 It has been suggested that Rusa had suicided because of his failure against Sargon. But this matter is so problematic in the Assyrian annals; in the annals of the eighth year of Sargon, Sargon claims that «*Ursa of Urartu...overwhelmed him and with his own iron dagger he stabbed himself through the heart, like a pig and ended his life*» (LAR II, 22), while in the accounts of the eighth campaign it was said that «*Ursa heard and sank down to the ground...threw himself on his back; his heart stood still, his body burned, in his mouth were cries of pain*» (LAR II, 175). It is more likely that Rusa had killed himself under the pressure of the Cimmerian defeat (S. Smith, CAH III, 1960, 53).

KISALTMALAR - ABBREVIATIONS

- AMI : *Archäologische Mitteilungen Aus Iran - Neue Folge* Band. Berlin.
- AS : *Anatolian Studies*. London.
- Azarpay : G. Azarpay, *Urartian Art and Artifacts*, Berkely ve Los Angeles 1968.
- Belleten : *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Ankara.
- Burney 1971 : C.A. Burney - D.M. Lang, *The Peoples of the Hills; Ancient Ararat and Caucasus*, London 1971.
- CAH : *Cambridge Ancient History*, Cambridge.
- JAOS : *Journal of American Oriental Studies*.
- JCS : *Journal of Cuneiform Studies*.
- JNES : *Journal of Near Eastern Studies*.
- JRAS : *Journal of Royal Asitatic Society*.
- LAR : D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Chicago 1926, yeni basım New York 1968 ve 1975.
- Levine 1974 : L.D. Levine, «Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros - II», *Iran* 12, 1974, 99-123.
- Çilingiroğlu : A.A. Çilingiroğlu, *Urartu and Western Iran : New Light on Cultural Origins and Interrelations*, Manchester 1976 (basılmamış doktora tezi - unpublished Ph. D. thesis).

- Olmstead : A.T. Olmstead, *History of Assyria*, London 1923, yeni basım 1964.
- Piotrovskii 1966 : B.B. Piotrovskii, *Il Regno di Van*, Roma 1966.
- Rigg : H.A. Rigg, «Sargon's Eighth Military Campaign», *JAOS* 62, 1942, 130-138.
- Thureau-Dangin : F. Thureau-Dangin, *Une relation de la huitième campagne de Sargon*, Paris 1912.
- UKN : G.A. Melikisvili, *Urartskie klinoobraznye nadpisi*, Moscow 1960 (Rusça).
- van Loon : M.N. van Loon, *Urartian Art*, Istanbul 1966.
- Wright : E.M. Wright, «The Eighth Campaign of Sargon II of Assyria», *JNES* 2, 1943, 173-186.
- ZA : *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische archäologie*, Berlin.

